

SIRKKU LATOMAA

”Hänellä ei ole kieltä
missä hän voisi elää”
– kirjallisuus kielipolitiikan ilmentäjänä

Puoli miljoonaa suomalaista, yli kymmenesosa kansasta, muutti 1960- ja 1970-luvuilla Ruotsiin etsimään parempaa elämää. Ruotsissa oli työvoimapula, ja maa otti mieluusti vastaan ulkomailta ahkeria työntekijöitä liukuhihnatöihin, joita ruotsalaiset itse eivät halunneet tehdä. Samalla ruotsalainen yhteiskunta sai työvoiman ohella jotain, mihin se ei ollut valmistautunut. Työntekijät eivät tulleetkaan yksin, vaan heillä oli mukanaan muita ihmisiä: puolisoita, lapsia, isovanhempia. Muuttajien joukossa oli muuan Jalavan perhe, jonka 10-vuotias Antti-poika alkoi käydä koulua ruotsiksi – kielellä, jota hän ei osannut entuudestaan. Hänet heitettiin valtavirran joukkoon; erillistä ”uimaopetusta” ei ollut, eikä vanhoista taidoista ollut hyötyä. Kamppailustaan veden varassa Antti Jalava (s. 1949) julkaisi 20 vuotta myöhemmin teoksen *Asfaltblomman* (1980). Hän kirjoitti romaaninsa ruotsiksi, sillä valtavirtaistamiseen perustuvan ”ui tai huku” -koulutuspolitiikan myötä

hänen suomen kielen taitonsa oli kutistunut olemattomiin; kirjalliseen työskentelyyn se ei enää riittänyt.

Tänä päivänä muuttoliike on moninaisempaa kuin Jalavan lapsuudessa. Sellaisistakin Euroopan maista, joista ennen lähdettiin muualle, on viime vuosikymmeninä tullut maahanmuuttomaita. Suomen ohella näitä maita ovat esimerkiksi Irlanti ja Espanja. Muuttoliike on viime vuosikymmenen aikana suuntautunut myös Euroopan unionin uusiin jäsenmaihiin, esimerkiksi Puolaan, Tšekin tasavaltaan ja Baltian maihin. Yhä useammat maat ovat siis joutuneet ottamaan kantaa siihen, miten ne suhtautuvat tulokkaisiin ja kasvavaan kielten kirjoon: Pyritäänkö muualta tulijat kansallisen yhtenäisyyden nimissä sulauttamaan valtakulttuuriin niin kielellisesti kuin myös kulttuurisesti? Vai suvaitaanko uudet kielet ja kulttuurit, tavoitteena monikulttuurisuus ja kielellinen mosaiikki?

Asuinmaan harjoittamasta politiikasta ja valtaväestön asenteista riippuu paljolti se, miten muuttajat suhtautuvat arjessaan oleviin kieliin. Jos politiikka on vahvasti sulauttavaa ja valtaväestön asenteet sen mukaisia, muuttajan oma kieli näyttäytyy arvottomana rasitteena, josta on tarve päästä eroon. Jos taas yhteiskunnan harjoittama politiikka on kulttuurisesti moniarvoista ja kielellinen moninaisuus sallitaan, muuttaja ja hänen perheensä ovat omaehtoisemman valinnan edessä: he voivat ratkaista, millaisia kielikäytänteitä kotona harjoitetaan. Punnittavana on toisaalta mennyt, toisaalta tuleva. Mikä merkitys on perhesiteillä vanhaan kotimaahan, mitä tarvitaan uudessa maassa menestymiseen? Jatketaanko oman kielen puhumista vai valitaanko valtaväestön kieli myös kodin kieleksi?

Sekä valtioiden että yksilöiden tekemien valintojen kautta määryytyy, millaiselta pohjalta maahanmuuttajien kirjoittama kirjallisuus kussakin ympäristössä ponnistaa. Kirjailijoiden kuvaamien kokemusten perusteella taas voi päätellä, millaisena vähemmistöasemassa olevalle näyttäytyy asuinmaan kielellinen todellisuus, riippumatta siitä, miten maan kielipolitiikka on määritelty virallisissa asiakirjoissa. Kirjailijan äänellä kerrotaan, missä määrin uusi asuinympäristö on valmis kohtaamaan kielellistä ja muunkinlaista erilaisuutta.

Tässä artikkelissa tarkastelen, miten eri maissa on suhtauduttu ja suhtaudutaan eri kieliiin ja niiden puhujiin sekä mitä seurauksia erilaisista politiikoista on nähtävissä. Erityishuomion kohteena on Suomi, toisaalta jo kauan vähemmistöjä kohdannut mutta toisaalta melko tuore maahanmuuttomaa. Millaista on Suomen harjoittama kielipolitiikka asiakirjojen valossa, ja miten politiikkaa toteutetaan käytännössä? Miten lisääntynyt maahanmuutto näkyy tulijoista käytetyissä nimityksissä? Millaiset ovat kielten markkinat, ja mikä määrää kielen arvon? Havainnollistan kaunokirjallisuudesta lainaamieni esimerkkien avulla, miten kielipolitiikka ilmenee kielenkäyttäjien arjessa. Tarkastelen lisäksi, kenen kielellä vähemmistöt kirjoittavat sekä millaisin keinoin kaunokirjallisuuden käänöksissä välitetään monikielisyttä, esimerkiksi maahanmuuttajan käyttämää kielimuotoa. Lopuksi pohdin vähemmistökirjallisuuden tehtäviä ja tämänhetkistä asemaa kirjallisuuden kentässä.

Näkymättömästä näkyväksi

Eurooppalaiset näkevät itsensä mielellään kielitaitoisina ja maanosansa monikielisenä. Suomalaisissa kouluissa laajalti käytössä olevassa maantiedon kirjassa todetaan:

Eurooppa on tiheimmin asuttu maanosa, ja Euroopassa kielten, kulttuurien ja uskontojen kirjo on valtava. (Leinonen ym. 2003, 129.)

Lähemmin tarkasteltuna Eurooppa ei kuitenkaan ole erityisen monikielinen: Euroopassa alun perin puhuttujen kielten määrä edustaa nimittäin vain kolmea prosenttia maailman kielivarannosta. Kielten vähäisyyttä ja joidenkin kielten pientä puhujamäärää selittää muun muassa pitkään jatkunut vähemmistökielten laiminlyönti. Eurooppalaisia kansallisvaltioita muodostettaessa alueelliset vähemmistökielet

jäivät kaiken ulkopuolelle. Vähemmistöön kuuluvien ei ollut mahdollista saada opetusta omassa kielessään, ja vahvasti enemmistökielisessä yhteiskunnassa perheiden sisäinen kielensiirto seuraavalle sukupolvelle väheni vähenemistään. Mikael Niemi (s. 1958) kuvaa romaanissaan *Poppimysiikkiä Vittulasta* (2002) aikaa, jolloin meänkielillä ja meänkielisellä väestönosalla ei ollut Pohjois-Ruotsissa arvoa:

Met mursima suomeksi vaikka emmä olheet suomalaisia, met mursima ruottiksi vaikka emmä olheet ruottalaisia. Met emmä olheet mithään. (Niemi 2002, 50.)

Pitkään jatkunut sortava kielipolitiikka sai tornionlaaksolaiset häpeämään kielellistä taustaansa. Muutoksen tuulet puhalsivat pari vuosikymmentä sitten, jolloin Eurooppa heräsi huomaamaan vanhojen vähemmistöjensä tilanteen. Sen jälkeen vähemmistöjä suojelemaan säädettiin lakeja ja kieliä alettiin elvyttää erityisesti kouluopetuksen avulla. Tornionlaaksossa politiikan muutos on näkynyt siten, että monenlainen omakielinen toiminta on vireytynyt: on esimerkiksi meänkielistä harrastajateatteria, kaunokirjallisuutta, radiolähetyksiä, musiikkia, sanakirjoja, meänkielen kielioppi, ja kouluissa on annettu meänkielen opetusta (Winsa 1993, 1999).

Samansuuntaiset muutokset ovat Suomen vanhoista vähemmistöistä kohdanneet saamen kieliä. Saamelaiskielten puhujamäärät vähenivät merkittävästi 1900-luvun aikana. Kielenvaihtoon johti ennen kaikkea se, että saamelaisten koulutus muutti luonnettaan. Aiemmin saamelaiskylissä kiersi opettaja, mutta 1940- ja 1950-luvulla syntyneet saamelaiset joutuivat muuttamaan toiselle paikkakunnalle, missä he kävivät suomenkielistä kansakoulua ja asuivat oppilasasuntoloissa. Olot vaikuttivat siten, että suomesta tuli heille vahvempi kieli, ja siksi kotona käytetty kieli vaihtui pian suomeksi. Kielen asema alkoi kohentua kuitenkin 1970-luvulla, jolloin saamen kielen opetus käynnistyi kouluissa. Elpymiseen on suuresti vaikuttanut juuri kouluissa tapahtunut kehitys: saamen kieliä, erityisesti pohjoissaamea, käytetään nykyään opetuskielenä, ja saamea voi opiskella myös oppiaineena.

Inarin- ja koltansaamea on lisäksi elvytetty kielipesähankkeen avulla. Koulutuksen ohella saame on otettu viime vuosikymmeninä käyttöön useilla muillakin elämänaloilla: mediassa, järjestötoiminnassa ja kulttuurielämässä. Saamelaiskirjallisuutta on ilmestynyt moninkertaisesti se määrä kuin ennen 1980-lukua. (Ks. tarkemmin esim. Lehtola 1995; Hirvonen 1999; Lindgren 2000.) 2000-luvun alkupuolella voimaan tullut *Saamen kielilaki* takaa puolestaan oikeuden käyttää omaa kieltä viranomaisten kanssa saamelaisten kotiseutualueella (Oikeusministeriö 2009).

Myös romanit ovat Suomessa hyvin vanha kieli- ja kulttuuri-vähemmistö. Romanikieli on elänyt Suomessa pääasiassa suullisena perinteenä; kirjallisesti sitä on käytetty aiempaa enemmän vasta 1970-luvulta lähtien. Pitkään jatkuneen sulauttamispolitiikan vuoksi romanin taito on heikentynyt etenkin nuorten keskuudessa merkittävästi (Pulma 2006; Vehmas 1961), ja kielen elvyttämiseen onkin ryhdytty monin keinoin, viimeksi kielipesätoiminnan avulla. Opetusta romanin kielessä on annettu 1980-luvun lopulta lähtien, ja romaninkieliset radiolähetykset ovat tuoneet kielen muidenkin tietoisuuteen. Romanien itsensä mukaan kielen elvyttämistä edistäisivät merkittävästi lapsille suunnatut romaninkieliset televisio-ohjelmat sekä romaninkielinen kirjallisuus. (Oikeusministeriö 2009.)

Pitkään unohduksissa olleet, vanhastaan Euroopassa puhutut kielet on siis hiljattain löydetty kartalle. Näkymättömiin ovat edelleen jääneet maahanmuuttajakielet, joilla on huomattavasti vähemmän lailla säädettyä turvaa kuin vanhoilla vähemmistökielillä. Kansalliskieliä – ja toisinaan myös vanhoja vähemmistökieliä – on pidetty maan kielellisenä rikkautena; maahanmuuttajakielet on sitä vastoin tavallisesti nähty ongelmana, josta pitää päästä eroon. Yhtenä ilmentymänä tästä on esimerkiksi se, että maahanmuuttajien kielet edelleen loistavat poissaolollaan useissa asiakirjoissa ja muissa virallisissa yhteyksissä: niitä ei siis tunnusteta olevan olemassa. Toisaalta *Eurooppalaisessa peruskirjassa* (1992) määrätään, että enemmistökielisten tulee saada kouluopetuksessa tietoa vähemmistöistä. Tavoite on hyvä, mutta se myös edellyttäisi ajantasaista tietoa Euroopan kielellisestä todellisuudesta.

desta. Edellä mainitussa suomalaisessa maantiedon kirjassa kerrotaan seuraavasti:

Euroopassa puhutaan yli 70:tä kieltä. Lähes jokaisella maalla on oma kansalliskielensä, jota suurin osa maan väestöstä puhuu äidinkielenään. Joissakin maissa virallisia kieliä on kuitenkin enemmän kuin yksi. (Leinonen ym. 2003, 131.)

Seitsemänkymmentä kieltä on ilmeisesti kuulostanut oppikirjantekijöiden mukaan suurelta määrältä. Totuus nyky-Euroopan kielellisestä kirjosta on kuitenkin toinen. Eurooppalaisessa hankkeessa *Valuing All Languages in Europe* (VALEUR) kartoitettiin parissakymmenessä Euroopan maassa käytössä olevia kieliä, ja tulokseksi saatiin tämän otoksen perusteella, että kansalliskielten lisäksi Euroopassa puhutaan vähintään 440:tä kieltä, joista suurin osa on maahanmuuttajien äidinkieliä (McPake ym. 2007). Oppikirjan sivuilla on siis näkyvissä murto-osa kielistä: vain vanhat vähemmistökielet kelpuutetaan osaksi Euroopan kieliperintöä. Maahanmuuttajakielten huomiotta jättäminen Suomen tai Euroopan maantietoa opetettaessa on arveluttavaa ja myös opetussuunnitelman perusteiden vastaista. Opetussuunnitelman perusteissa nimittäin todetaan, että perusopetuksen yksi keskeisistä tehtävistä on tukea ”jokaisen oppilaan kielellistä ja kulttuurista identiteettiä sekä äidinkielen kehitystä” (Opetushallitus 2004, 6). Tätä tavoitetta lienee mahdoton saavuttaa, jos oppilaan äidinkieltä ei tunnusteta edes olevan olemassa.

Sulatusuuneja ja kielimosaiikkeja

Vanhastaan maahanmuuttomaina tunnetuissa Ranskassa, Saksassa ja Hollannissa kielikysymykset ovat viime vuosina olleet usein esillä. Ranskassa maahanmuuttajakielet on tavallisesti nähty paitsi uhkana

kansalliselle yhtenäisyydelle myös integroitumisen jarruna (ks. Spolsky 2004). Kielipolitiikka on ollut vahvasti sulauttavaa: maahanmuuttajavanhempia on kehoitettu puhumaan lapsilleen oman äidinkielen sijasta ranskaa (Benisti 2004). Syksyllä 2005 laajalti uutisoidut väkivaltaiset lähiömellakat yhdistettiin maahanmuuttajataustaisten nuorten ranskan kielen taidon puutteisiin (Zirotti 2006).

Myös Saksassa on pohdittu maan maahanmuutto- ja kielikoulutuspolitiikan onnistuneisuutta (ks. Clyne 2008), sillä PISA-tutkimuksen tulokset eivät ole mairitelleet saksalaista koululaitosta. Vastareaktiona huonoihin oppimistuloksiin eräässä Saksan osavaltiossa kiellettiin keväällä 2007 turkkilaistaustaisia oppilaita puhumasta omaa äidinkieltä välitunneilla (Ahtiainen 2006). Samantapainen linjaus on ollut nähtävissä esimerkiksi Hollannissa, jossa syksyllä 2004 lakkautettiin kaikki julkinen tuki oman äidinkielen opetukselle ja samanaikaisesti lisättiin merkittävästi hollannin opetusta toisena kielenä. Oma äidinkieli haluttiin korvata toisella kielellä, jotta maahanmuuttajataustaisten oppilaiden oppimistulokset paranisivat. (Yağmur 2008.)

Näitä tiukkenuvia linjauksia seuraten myös yksi Pohjoismaista, Tanska, muutti omaa politiikkaansa 2000-luvun alkupuolella. Omaa äidinkieltä opetetaan edelleen kouluissa julkisin varoin mutta vain Euroopan unionin ja Euroopan talousalueen virallisissa kielissä (Eurydice 2004). Tanskalaista politiikkaa voi siis syystä luonnehtia kieliä hierarkisoivaksi, kun se on asettanut tietyt kielet muiden edelle. Lisäksi sitä voi pitää syrjivänä, sillä tanskan opetus toisena kielenä järjestetään normaalin opetuksen ulkopuolella (ks. Undervisningsministeriet 2009). Jos valtakieltä ei osaa muiden tavoin, siitä seuraa sanktio, pidempi koulupäivä kuin muilla.

Mainittujen neljän maan kielikoulutuspolitiikassa asetetaan vastakkain valtaväestön kieli ja muuttajan äidinkieli: muuttajan tulee valita valtakieli oman äidinkielen kustannuksella. Tutkimustiedon perusteella voi kuitenkin ennustaa, ettei oman äidinkielen käytön kieltämisestä ja opetuksen vähentämisestä ole odotettavissa toivottuja tuloksia. Tuorein PISA-raportti osoittaa, että esimerkiksi Tanskassa asuvat maahanmuuttajataustaiset oppilaat saivat testeissä erityisen heikkoja tuloksia suhteessa valtaväestöön (OECD 2009). Kun aiemman

PISA-tutkimuksen (OECD 2006) aineistosta tarkasteltiin erikseen maahanmuuttajataustaisten oppilaiden menestystä, kävi ilmi, että parhaiten testissä menestyivät sellaiset maat, joiden koulutuspolitiikassa arvostettiin oppilaiden äidinkieliä. OECD:n tutkijat nostivat tuolloin esille kolme maata, joissa maahanmuuttajien saamat hyvät tulokset selittyvät heidän mukaansa juuri maissa harjoitetun suunnitelmallisen ja tasapainoisen kielikoulutuksen perusteella: Australia, Kanada ja Ruotsi (OECD 2006, 155). Nämä kielimosaiikin mahdollistajat ovat koulutuspolitiikallaan saaneet aikaan sen, että maahanmuuttajataustaiset oppilaat voivat osallistua koulutukseen ja oman tulevaisuutensa suunnitteluun yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä.

Suomi – kielimosaiikki vai sulatusuuni?

Suomalaisessa muuttoliikkeiden historiassa kirjoitettiin uusi luku vuonna 1981, jolloin Suomeen muutti ensimmäistä kertaa enemmän väkeä kuin Suomesta pois. Suomesta oli tullut maahanmuuttomaa. Varsinaisesti muutokset alkoivat tuntua vasta 1990-luvulla: vuosikymmenen aikana maahanmuuttajien määrä kolminkertaistui. 2000-luvulla tulijoiden määrä on kasvanut tasaisemmin kuin edellisellä vuosikymmenellä. Vuonna 1989 Tilastokeskus raportoi, että maassa asui noin 16 500 ”vieraskielistä”; parikymmentä vuotta myöhemmin muita kieliä kuin suomea, ruotsia tai saamea äidinkielenään puhuvia oli jo noin 207 037 (Tilastokeskus 2010). Vuoden 2010 alussa Suomessa puhuttiin noin 150:tä⁴ kieltä.⁵

4. Vrt. suomalainen maantiedon oppikirja (Leinonen ym. 2003), jossa sanotaan, että Euroopassa on noin 70 kieltä.

5. Yli tuhat puhujaa oli seuraavilla kielillä: suomi (4 852 209), ruotsi (290 392), venäjä (51 683), viro (25 096), englanti (12 063), somali (11 681), arabia (9 682), kurdi (7 135), kiina (7 078), albania (6 736), vietnam (5 313), saksa (5 276), thai (5 143), turkki (5 068), persia (4 548), espanja (4 252), ranska (2 812), puola (2 686), unkari (1 799) saame (1 789), bosnia (1 701), italia (1 609), bengali (1 596), romanian (1 516), portugali (1 497), serbokroatia (1 393), tagalog (1 302), hollanti (1 191), hindi (1 191), ukraina (1 133), urdu (1 058), japani (1 051) ja bulgaria (1 037). (Tilastokeskus 2010.)

Suomesta tuli maahanmuuttomaa, ennen kuin Suomella oli maahanmuuttopolitiittista linjaa. Suomen maahanmuuttopolitiikka määriteltiin ensimmäistä kertaa virallisesti 1990-luvun lopulla, osin reaktiona maahanmuuton lisääntymiseen ja osin eurooppalaisiin yhteisöihin ja sopimuksiin liittymisen vuoksi. Vuonna 1999 tuli voimaan kotouttamislaki, jonka pääperiaatteet voi tiivistää seuraavasti: yhtäältä laki velvoittaa maahanmuuttajan opiskelemaan suomen tai ruotsin kieltä ja toisaalta viranomaisen järjestämään kotoutumista edistäviä toimia, muun muassa kielenopetusta tai muuta koulutusta sekä tulkki- ja käännöspalveluja, sekä niihin tarvittavia voimavaroja. Monet 1990-luvulla säädetyistä laeista ja asetuksista puolestaan tunnustavat kielten kirjon. Niin nykyinen perustuslaki, perusopetuslaki kuin päivähoitolakiin tehty asetuksen muutos nostavat vanhojen vähemmistöjen ohella esiin muut kieliryhmät. Esimerkiksi perustuslaissa todetaan näin (17 §, Oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin):

Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja **muilla ryhmillä** on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisen oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa säädetään lailla. Viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla. (L 731/1999.)
[lihavointi: SL]

Syksyllä 2006 eduskunnan hyväksymässä maahanmuuttopolitiittisessa ohjelmassa (Työministeriö 2006) esitettiin Suomeen aiempaa aktiivisempaa maahanmuuttopolitiikkaa. Kielikoulutuksesta linjattiin, että opetuksessa tulee panostaa riittävään suomen tai ruotsin kielen opetukseen. Samalla todettiin, että oman äidinkielen ylläpitämistä ja kehittämistä tulee tukea tavoitteena toiminnallinen kaksikielisyys. (Työministeriö 2006, 23.) Suomalaisen maahanmuuttopolitiikan peruslinjauksiin kuuluu siis se, että maahanmuuttajat voivat ylläpitää omaa äidinkieltään ja kulttuuriaan sekä harjoittaa uskontoaan. Äidinkielen ja kulttuurin nähdään olevan tärkeitä maahanmuuttajien kotoutumisessa, ja toisaalta niiden katsotaan rikastuttavan suomalaista yhteiskuntaa.

Paperilla näkyvillä olevasta kielellisestä moniarvoisuudesta huolimatta suomalainen politiikka on käytännössä kieliä hierarkisoivaa. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että maahanmuuttajakielten opetus on vuodesta 2004 ollut opetussuunnitelman ulkopuolista toimintaa. Opetusta koskeva suunnitelma on nykyään opetussuunnitelman perusteiden liitteenä, kun se aiemmin oli osa perusteita. Samanlaajuinen ja samaan erillisrahoitukseen perustuva saamen ja romanin opetus on sen sijaan toisessa asemassa: näiden kielten opetussuunnitelmat on sisällytetty perusteisiin.⁶ (Ks. Latomaa 2007.) Kunnat saavat kuitenkin valtionavustusta myös maahanmuuttajien oman äidinkielen opetuksen järjestämiseen – toistaiseksi. Visio siitä, että maahanmuuttajakielten opetuksen julkinen tuki vähenee tai jopa loppuu kokonaan ja opetus siirtyy koululaitoksen ulkopuolelle kuten useissa Keski-Euroopan maissa, ei ole kaukaa haettu. Taloustaantumien tiukentamat asenteet saattavat johdattaa Suomenkin kohti sulatusuunia, vaikka tällä hetkellä voimassa olevat linjaukset ovatkin kielimosaiikin kannalla.

Muutokset suomalaisessa kielimaisemassa ja yhteiskunnan ilmapiiirissä ovat luettavissa paitsi poliittisten linjausten vaihdoksissa myös muutoksina eri ryhmistä käytettävissä nimityksissä. Seuraavassa tarkastelen niistä muutamia.

Muukalaisesta uussuomalaiseksi

Muuttajiin liittyvät nimitykset elävät koko ajan: vanhat saavat uusia sisältöjä ja uusia syntyy. Nimitysten muutosta on konkreettisimmin kuvannut eräässä seminaarissa puhunut henkilö, joka muutti Suomeen 1970-luvulla. Hän kertoi, että tuohon aikaan häntä kutsuttiin muu-

6. Saamalla, romanilla ja maahanmuuttajien äidinkiellillä on käytännössä samantyyppisiä haasteita, mitä opetusjärjestelyihin tulee. Erona on kuitenkin se, että samaa perusopetuslain kohtaa (12§) on tulkittu eri tavoin saamen ja romanin tapauksessa kuin maahanmuuttajien äidinkielten ollessa kyseessä. Erilaisesta tulkinnasta voi lukea sen, että kaikki Suomessa käytössä olevat vähemmistökielet eivät ole samanarvoisia.

kalaiseksi. 1980-luvulla hänestä tuli suomalaisten suussa pakolainen, 1990-luvun taitteessa ulkomaalainen ja sittemmin maahanmuuttaja. Nykyään hänestä puhutaan kenties uussuomalaisena. Kehityskulku kuvastaa Suomessa tapahtuneita muutoksia. Kun muualta tulijoita oli Suomessa vielä vähän, heitä kohdattiin arjessa lähes yhtä usein kuin muukalaisia avaruudesta. Yhdessä vaiheessa media taas uutisoi niin paljon pakolaisista, että kansan keskuudessa *pakolainen*-sanana sisältö selvästikin kattoi kaikki eri syistä Suomeen muuttaneet. Kun muuttamisen korostaminen katsottiin vanhanaikaiseksi ja jossain määrin leimaavaksi, Suomeen asettuneista alettiin puhua uusina suomalaisina.

Suomessa tapahtunut kehitys ei ole ainutlaatuinen. Guus Extra ja Durk Gorter (2001, 5) luokittelevat Euroopassa käytössä olleita ja olevia nimityksiä muualta tulijoista. Niistä näkee, että luokitteluissa toistuu enemmistön halu määritellä ryhmät omasta näkökulmastaan. Henkilö, joka ei osaa maan valtakieltä, on esimerkiksi *non-English speaker*. Kielteistä etuliitettä käyttämällä hänestä voi kertoa myös sen, ettei hän kuulu joukkoon kansalaisuudenkaan mukaan: *non-national resident*. Tai sitten häntä voi kuvata sanomalla, että hän kuuluu johonkin vähemmistöjen kirjosta: esimerkiksi kielivähemmistöön, kulttuurivähemmistöön, kieli- ja kulttuurivähemmistöön, etniseen vähemmistöön tai etnokulttuuriseen vähemmistöön. Jos tulija on puolestaan akkulturaatioprosessissaan jo pitkällä, tai ainakin kantaväestö haluaa niin nähdä, häntä voi myös luonnehtia määritteellä *new: new X-men* (vrt. *uussuomalainen*). Tästä osittaisesta valtaväestöön lukemisesta huolimatta jäljelle jää edelleen vastakohtaisuus maan alkuperäisten asukkaiden kanssa.

Suomen kielessä ei tavallisesti käytetä etuliitteitä (vrt. *non-*) muodostamaan uusia sanoja, mutta jonkin ominaisuuden kieltäminen onnistuu suomeksikin johtimella *-ton*: *kielitaidoton* on hyvin tavallinen arkipuheessa käytetty nimitys sellaisesta henkilöstä, joka ei osaa suomea. Sillä ei siis tarkoiteta vastasyntynyttä lasta eikä myöskään viidakossa, vailla ihmiskontakteja kasvanutta henkilöä, vaan maahan muuttanutta lasta tai aikuista, joka vasta opettelee suomea. Nimitys kertoo siitä, että suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta on yhdentekevää, mitä

maailman suurista kielistä tulija osaa, sillä ainoa merkitsevä tekijä on se, osaako hän maan valtakieltä vai ei.

Monien hämmentävien ja ristiriitaisten nimitysten takana on etnosentrisyys, enemmistön taipumus katsoa asioita omista lähtökohdistaan ja erotella ”heidät” ”meistä”. Kun tulijalta puuttuu suomen taito, hän on erilainen kuin muut. Puutteen lisäksi tulijan erilaisuutta ja vierautta voi korostaa muillakin tavoin. Virallisissa asiakirjoissa ja useissa tutkimuksissakin käytetään edelleen laajalti nimitystä *vierasta kieltä äidinkielenään puhuvat* tai lyhyemmin *vieraskieliset*. Etnosentrisyyden huomaa, kun kysyy itseltään, millaiselle henkilölle voi hänen oma äidinkielensä olla vieras. Vierashan kyseinen kieli on vain valtaväestön edustajalle. Seuraavassa tarkastelen eri kielten arvoa ja arvonmuutoksiin vaikuttavia tekijöitä maahanmuuttajan elämäntilanteessa.

Kielten markkinat

Muuttajan kielen arvo määräytyy kontekstin ja käyttökelpoisuuden asteen mukaan. Vanhalla kotiseudulla oma kieli on vahvaa valuuttaa: sitä voi käyttää kaikkiin tarkoituksiin. Onko sitten uuteen asuinymäristöön muutettaessa vaihdettava valuutta kokonaan? Onko omasta kielestä luovuttava muuton yhteydessä, vai onko sillä vielä jotain käyttöarvoa ja merkitystä?

Kunkin maan markkinoilla kielten arvojärjestys määräytyy globaalien ja lokaalien kurssien mukaan. Jos maailmankieltä englantia äidinkielenään puhuva henkilö muuttaa toiseen maahan, hänen on halutessaan mahdollista elää arkeansa hyvin pitkälti englanninkielisessä maailmassa (ks. esim. Latomaa 1998). Tämä onnistuu ennen muuta maissa, joissa angliisoituminen on edennyt pitkälle, mutta yhä enenevässä määrin myös sellaisissa maailmankolkissa, jotka vielä hiljattain sulkiivat ovensa länneltä. Englanninpuhujan oman kielen arvo

ei vähene rajaa ylitettäessä, vaan kieli voi jopa olla arvokkaampi oman kieliympäristön ulkopuolella kuin kotimaassa.

Paikallisilla markkinoilla arvokkaita ovat usein lähialueiden kielet. Tuoreen osaamistarvetiedustelun mukaan suomalaisen yritysmaailman kipeimmin tarvitsemia kieliä ovat – englannin jälkeen – ruotsi, venäjä, saksa, ranska, kiina, espanja, italia, norja, viro ja puola (Elinkeinoelämän keskusliitto 2010, 6). Listaus osoittaa, että lähikieliä tarvitaan, mutta niin tarvitaan jo kaukaisempiakin. Viimeaikaisen kehityksen perusteella on kuitenkin selvää, että tarjonta ei alkuunkaan vastaa kysyntää: kielivalintoja kouluissa tekevät suomalaislapset – ja heidän vanhempansa – arvelevat englannin riittävän eivätkä panosta muihin kieliin (Mustaparta 2009). Voisi siis ajatella, että tässä nykyisen kielikoulutuspolitiikan ja angli soituneen maailmankuvan tuottamassa tilanteessa Suomessa asuvilla vähemmistökielten puhujilla alkaa pian olla kysyntää kielipääomalleen.

Kaikesta huolimatta useimpien muuttajien on opittava myös uuden asuinympäristön kieli, sillä se on kouluttautumisessa ja työelämässä välttämätön väline (ks. esim. Säpyskä 2007). Suomen taidon arvosta kertoo paljon se, että englantia äidinkielenään puhuva, korkeakoulututkinnon hankkinut henkilö ei välttämättä saa lainkaan työtä tai saatu työ on kaukana omasta osaamisalueesta (ks. Huhtinen 2009). Lisäksi on osoittautunut, että sellaisissakin suomalaisissa työyhteisöissä, joissa englanti on työkieli, suomea taitamattomat työntekijät jäävät paljosta tiedosta vaille ja osin ulkopuolisiksi. On myös ilmeistä, että Suomessa toimivissa kansainvälisissä yrityksissä uralla eteneminen saattaa pyhäytyä juuri suomen taidon puutteeseen. Toisin kuin monet suomenpuhujat ehkä itse mieltävät, suomi on globaalista marginaaliudesta huolimatta paikallinen valtakieli ja siksi ohittamaton markkinoiden kärki, englantiaakin tärkeämpi.

Kielen oppimisesta ja kielen menetyksestä

Muuttajalle kielten arvokkuus tai arvottomuus näyttäytyy konkreettisesti jokapäiväisessä elämässä. Yksinomaan maan valtakielen hallintaa korostava politiikka ja kieli-ilmasto saavat tulokkaan helposti tuntemaan, ettei omalla äidinkielellä ole mitään merkitystä ja että uusi, arvokas kieli pitää saada haltuun pian, jotta arjesta voi selvitä. Muuttajien toisen kielen oppimisesta ja oman äidinkielen menetyksestä on tehty lukuisia tutkimuksia. Yhtä osuvia havaintoja muuttajien kielitilanteesta ovat tehneet monet kirjailijat kuvatessaan kielivalintojen taustalla olevia tuntemuksia.

Maan valtakieltä osaamaton on muiden vietävissä. Lehdissä uutisoidaan usein ulkomaisesta työvoimasta, jota on käytetty röyhkeästi hyväksi ja jolle on maksettu vain murto-osa asianmukaisesta palkasta. Eduard Uspenskin (s. 1937) kirjassa *Fedja-setä, kissa ja koira* (1975) kissa toteaakin sattuvasti, ettei ilman kieltä voisi tulla toimeen, sillä muuten ”joutuisi ties mihin, minusta tehtäisiin lakki tai kaulus, tai vaikka talja lattialle”. Uspenskin kissa oli oppinut puhumaan ihmisten kieltä asuessaan eläinten kieltä tutkivan professorin luona ja oli kertomansa mukaan oppinut ”sanan sieltä, toisen täältä”. Samanlaista omaehtoista oppimista osoittaa kiinalaisen Xiaolu Guon (s. 1973) esikoisromaanin *A Concise Chinese-English Dictionary for Lovers* (2008, *Pieni punainen sanakirja rakastavaisille*) päähenkilö Z, joka hyödyntää kieliympäristöään Uspenskin kissan tavoin:

Haluan kirjoittaa nämä vasta oppinut sanat joka päivä, tekee oma sanakirja. Niin oppii englantia äkkiä. Minä kirjoitan sanat tässä ja nyt, joka sekunti ja minuutti, aina kun englantilaisen suusta kuuluu uusi melu. (Guo 2008, 28.)

Guo kuvaa päähenkilön matkaa valtakielen hallintaan varsin omintakeisen kielimuodon avulla. Kirjan alkuosassa Z:n kieli on yksinkertaista, rakenteiltaan ja sanastoltaan normien vastaista oppijankieltä:

Minulla ei elämä lännessä. Minulla ei koti lännessä. Pelottaa.
Ei puhu englanti. Pelkää tulevaisuus. (Guo 2008, 13.)

Mitä pidemmälle kotoutuminen etenee, sitä mutkikkaampaa ja korrektimpaa kieltä Z tuottaa:

Ehkä en enää koskaan palaa Englantiin, maahan jossa minusta tuli aikuinen, maahan jossa kasvoin naiseksi, jossa haavoituin, jossa koin elämäni hämmäntävät päivät ja suuren intohimon ja lyhyen onnen ja vaitonaisen surun. (Guo 2008, 355.)

Jokaisen muuttajan ja uutta kieltä opiskelevan oppimisprosessi ja sen lopputulos ei ole yhtä onnellisen tasapainoinen kuin Z:lla, vaan toisinaan uuden kielen oppimisesta maksetaan kova hinta. Antti Jalavan kirjassa *Asfaltt blomman* (1980, *Asfalttikukka*) kuvataan, kuinka perhe painostaa 15-vuotiasta Hannua oppimaan ruotsia ja lukemaan, sillä ”senhän vuoksi sitä muutettiin”. 1960- ja 70-luvuilla suomalaiset olivat Ruotsissa parialuokkaa, välttämättömiä likaisen työn tekijöitä, jotka olivat muuttaneet lahden toiselle puolelle leveämmän leivän toivossa. Tavoitteena oli sosiaalinen nousu, ja siinä prosessissa ei omalla äidinkielellä, suomella, ollut merkitystä. Ruotsin kouluissa ei annettu opetusta niin sanotussa kotikielessä, eivätkä vanhemmat myöskään pitäneet sitä arvossa. Tukeakseen lastensa valtakielen omaksumista maahanmuuttajavanhemmat saattoivat vaihtaa yhteiseksi kieleksi ruotsin, jota he itsekin hallitsivat vaillinaisesti. Romaanissa *Svinalängorna* (2006, *Sikalat*) Susanna Alakoski (s. 1962) havainnollistaa, millaista maahanmuuttajavanhempien puhuma toinen kieli on:

Sitten isä harjoitteli puhumaan ruotsia, hän sanoi että asuttiin så pranu. Suttio vem okk en halv kvatraat meter. Vi har ree rum okk sök okk ett stuart haav allteles kulman takana. (Alakoski 2007, 13.)

Alakosken romaanin päähenkilö Leena havaitsee hyvin varhain, millaisia haasteita uuden kielen oppiminen tuottaa vanhemmille. Naapurin

Åsen seurassa hän häpeää isänsä puhumaa ruotsia, jossa kaikuu vahva suomen aksentti:

- Mamma ok jak har retan postat ut titningar, det är vint väter ute.
Sätt er så ska ni vå pannukakka.
- Isä, se on ruotsiksi pannkaka eikä mikään kakka.
- Joopa joo, krattar päst som krattar sist. (Alakoski 2007, 68.)

On tyypillistä, että muuttajien lapsille uuden kielen oppiminen on vaivattomampaa kuin muuttajille itselleen. *Asfalttikukan* Hannu saa lopulta ruotsin kielen haltuunsa niin hyvin, että ulkopuolisetkin hämäntyvät:

Mutta hän matkii ruotsia ilman silmäänpistäviä poikkeamia ja siksi ihmiset täysin tosissaan uskovat että hänellä on elävä kieli kuten kaikilla muilla. Opettajat jotka muistavat hänet kun hän osasi ainoastaan suomea ovat ihastuksissaan, he sanovat että he ”tuskin uskovat korviaan”. (Jalava 1981, 108.)

Hannun puhumasta kielestä ei enää kuule, että hän on muuttanut Ruotsiin muualta. Näennäisestä sujuvuudesta huolimatta jotain kuitenkin puuttuu. Ulkopuoliset ovat pakottaneet Hannun valitsemaan kahden välillä: joko olet kuten me tai et ole osa meitä. Valintatilanteessa monet maahanmuuttajat saattavat kieltää juurensa ja korostaa kaikilla tekemisillään maan valtakielen oppimista ja hallintaa. Tähän valintaan heitä voi johdattaa oma tarve katkaista siteet vanhaan kotimaahan tai ympäristössä koettu paine siitä, että oma tausta pitää kieltää tai kätkeä. Jalavan Hannu päättyy kätkemään taustansa tehokkaasti:

Hän ei enää seurustele sisarustensa kanssa, hän varoo näyttäytymästä kadulla vanhempiensa seurassa, hän ei koskaan kenellekään kerro millaista heillä on kotona, ja ennen kaikkea, hän ei koskaan mainitse sanallakaan kymmenestä ensimmäisestä elinvuodestaan. (Jalava 1981, 107.)

Suomessakin on kieliä kätketty muiden korvilta ja silmiltä. Kielellisen taustansa ovat piilottaneet ennen muuta Venäjältä muuttaneet, erityisesti itsenäistymistä seuranneina vuosina ja sittemmin toisen maailmansodan jälkeen (ks. esim. Baschmakoff & Leinonen 2001). Kielen piilottamisen taustalla on usein ollut kiusaamista ja monenlaista leimaamista. Kun venäjänkielinen vähemmistö alkoi kasvaa 1900-luvun loppupuolella ja kun Suomi monikielistyi muutenkin, venäjänkielisten tilanne alkoi vähitellen muuttua. Viime vuosina omille juurille on alettu antaa enemmän arvoa ja myös venäjän kieltä on uskallettu aiempaa useammin puhua julkisesti (Iskanius 2006; Shenshin 2008). Silti tarinoita siitä, miten oma kieli vaihtuu nopeasti suomeksi tai miten vaietaan suomenkielisten läsnä ollessa, kuulee edelleen.⁷

Romaanissaan *Stalinin lehmät* (2003) Sofi Oksanen (s. 1977) kuvaa virolaisäidin valitsemaa karua kielipolitiikkaa, josta näkyy, miten suhtautuminen venäläisiin on ulottunut koskemaan kaikkia entisen Neuvostoliiton asukkaita. Romaanin äiti ei puhu tyttärelleen viroa eikä myöskään anna tämän puhua sitä. Äiti perustelee politiikkaansa Virossa asuville sukulaisille ja tutuille sillä, että ”hän ei merkitse lastaan ryssäksi, joka Suomessa on aina ryssä, vaikka joulukinkun kanssa pais-taisi ja Turun sinapin kanssa tarjoaisi” (2003, 42). Äidin vastustuksesta huolimatta tytär oppii kuitenkin kielen eikä suostu luopumaan siitä, vaikka äiti antaa jokaisesta virolaisesta sanasta ”moittivan luunapin tai happaman tukistuksen” (2003, 41). Oksanen kuvaa osuvasti muuttajien tyypillisiä assimiloitumispyrkimyksiä sekä juurien väkivaltaisen katkaisemisen mukanaan tuomaa ristiriitaa, jonka keskellä toinen sukupolvi yrittää rakentaa identiteettiään:

Äiti päätti puolestani myös sen, ettei minun tarvitse Sysi-Suomessa kasvaneena ja siten muka sydämen syvintä solaa myöten sysisuomalai-sena muistaa sitä maata, josta hän on tullut, ei vaikka me kävimmekin siellä, ei, vaikka hän ikävöi takaisin. Eihän niitä matkoja edes ollut

7. Venäjän kielen stigmaa havainnollistaa Mika Lähteenmäen (Jyväskylän yliopisto) kertoma tapaus: Eräällä marketin käytävistä venäjänkielinen pariskunta puhui venäjää, kun he havaitsivat samaa tuotehyllä tutkivan Mikan ja hänen vaimon-sakin puhuvan venäjää keskenään. Hedelmäosastolla pariskunnan kieleksi vaihtui suomi, sillä kaikki siellä asioivat puhuivat yksinomaan suomea.

olemassa, kun niistä ei puhuttu kenellekään Suomessa. Minusta piti tulla suomalainen. Piti puhua, kävellä kuin suomalainen, näyttää siltä kuin suomalainen, vaikka olin jatkuvasti poissa paikaltani, jotenkin pois sijoiltaan, kuin takissa, jonka hihat ovat eripituiset ja liian pienet minulle, kengissä, jotka hankasivat joka askeleella. (Oksanen 2003, 45.)

Kaikissa muuttajaperheissä perheen alkuperäisestä kielestä ei pyritä luopumaan yhtä määrätietoisesti kuin Oksasen romaanissa. Vanhemmilla voi olla tavoitteena, että lapset integroituvat nopeasti yhteiskuntaan ja menestyvät koulussa, ja siksi he kannustavat lapsia käyttämään ympäristön kieltä myös kotona. Tästä huolimatta he eivät välttämättä halua kokonaan luopua omasta kielestään. Usein käy niin, että oman äidinkielen merkitys huomataankin vasta tilanteessa, jossa lapset ovat jo lähes kokonaan menettäneet vanhempiansa kielen. Kun vanhemmat sitten haluaisivat muuttaa totuttuja käytäntöjä, he huomaavat, että tehdyt valinnat istuvat tiukassa ja lapset suostuvat puhumaan enää vain valtakieltä. Siteet sukupolvien välillä katkeavat: omat vanhemmat eivät ymmärrä lapsiaan kuin vaillinaisesti; vanhalla kotiseudulla asuvat isovanhemmat ja muut sukulaiset eivät ymmärrä heitä lainkaan. (Ks. esim. Lomaa & Pham 1991; Lomaa & Suni tulossa.) Teini-iässä Ruotsiin muuttaneen *Asfalttikukan* Hannun kotouttaminen on näennäisesti saatu onnelliseen päätökseen, sillä hän käy jo niin sanotusta syntyperäisestä ruotsinpuhujasta. Hannu kokee kuitenkin, että ruotsin kieli on kylmää, kovaa, tunteetonta; se ei ole hänen sydämensä kieli. Tunnekielen, suomen, ovat muut tappaneet. Hannusta tulee sanojensa mukaan juureton, äidinkieletön:

Äidinkieltään hän ei tietystikään enää käytä niin kuin äidinkieltä käytetään, se on melkein pois kulunut ja mitä on jäljellä se kelpaa vain kaikkein välttämättömpään. Itse asiassa Hannu on nyt kielen ulkopuolella, hän ei ole yksikielinen eikä kaksikielinen eikä puoli-kielinen hän on kieletön, hänellä ei ole kieltä missä hän voisi elää. (Jalava 1981, 108.)

Hannu kokee valtavaa vihaa niitä kohtaa, jotka ovat tämän tilanteen saaneet aikaan:

Ne yrittävät opettaa hänelle uusia kieliä sen jälkeen kun ovat tappaneet hänen oman äidinkielenensä, ne ovat kieltäneet häntä kirjoittamasta ja kehittämisestä suomeaan! Mutta hän oppii vielä kirjoittamaan ja puhumaan saksaa! Se on jopa välttämätöntä! Miksi! Viha melkein tukahduttaa hänet ja hänen täytyy koota kaikki voimansa ettei tulisi hulluksi, ettei ryntäisi kadulle ja vain löisi, löisi ensimmäistä vastaantulevaa ihmistä tai heittäytyisi auton alle. (Jalava 1981, 109.)

Jalavaa lukiessa hiipivät väistämättä mieleen uutiskuvat Ranskan lähiö mellakoista, joissa nuoret tuhosivat omaa lähiympäristöään polttamalla kouluja, autoja ja kahviloita. Syitä mellakoihin on varmasti lukuisia, mutta vähäisimpänä niistä ei liene maan harjoittama, toisaalta marginalisoiva ja toisaalta kielelliseen ja kulttuuriseen sulauttamiseen pyrkivä politiikka.

Kenen kielellä?

Edellä havainnollistin muuttajien kielellistä arkea kirjallisuudesta poimituin esimerkein. Kirjat olivat kaikki käännöksiä, eivät originaaliteosten kieltä. Sekä Jalava (1980) että Alakoski (2006) kirjoittivat maahanmuuttajakuvauksensa ruotsiksi, samoin Tornionlaakson asukkaiden elämää kuvannut Niemi (2000). On hyvä kysymys, miten näiden runsaasti huomiota saaneiden ja palkittujen kirjojen olisi käynyt, mikäli ne olisi julkaistu alun perin suomeksi ja meänkielellä. Entä olisiko kirjailijoiden alkuperäinen äidinkieli ollut riittävän elinvoimainen, jotta se olisi mahdollistanut kirjallisen työskentelyn? Näiden kirjailijoiden tapauksessa ei julkaisukielen valinta liene ollut todellinen, vaan he ovat pitkälti päätyneet siihen syistä, jotka juontavat juurensa Ruotsin

1960- ja 1970-luvuilla harjoittamasta kielipolitiikasta. Tuolloin ei kouluissa ollut tarjolla oman äidinkielen opetusta, ja siksi kouluikäisten muuttajien suomen taidon kehittyminen taantui ja typistyi puhutuksi kieleksi. Meänkielen puhuminen koulun alueella oli puolestaan kiellettyä ja siitä myös rangaistiin; opetusta kielessä tarjottiin vasta pari vuosikymmentä myöhemmin (Winsa 1999).

Silloinkin, kun vähemmistökirjailijalla olisi mahdollisuus kirjoittaa omalla kielellään, julkaisukieleksi valikoituu useimmiten valtakieli. Syynä tähän ovat ennen muuta kustannuskysymykset: lukijakunta on useimmiten niin pieni, ettei julkaiseminen vähemmistökielellä ole kaupallisesti kannattavaa. Voi myös olla, että lukijakunnaksi halutaan nimenomaan myös valtaväestön edustajia ja kirja julkaistaan siksi valmiiksi kielellä, jota valtakielen puhujat ymmärtävät, sillä omalla äidinkielellä kirjoittavan kirjailijan voi olla hankalaa löytää teksteilleen kääntäjää (Hakalahti 2007, 36). Toisaalta omakielinen nuorten- ja lastenkirjallisuus olisi ensiarvoisen tärkeää esimerkiksi saamen ja romanin kielen elvytyksessä (Lehtola 1995, Oikeusministeriö 2009). Lisäksi monille pakolaiskirjailijoille, jotka ovat kamppailleet oikeudesta äidinkieleen entisissä kotimaissaan, olisi ensiarvoisen tärkeää saada julkaista tekstejään omalla äidinkielellä uudessa kontekstissa, jotta kulttuuriperinne säilyy (Rantonen 2006, 131).

Koska vähemmistökirjallisuudella voi siis katsoa olevan muuta kirjallisuutta runsaammin tehtäviä, kustannusongelmaa tulisikin lievittää niin sanotun positiivisen erityiskohtelun, erityisten juuri vähemmistöille suunnattujen tukien, kautta. Lehtola (1995, 81) kuitenkin toteaa, että Suomessa tukea saamelaiskirjallisuudelle on jaettu varsin nihkeästi, vaikka suurin osa saamelaiskirjailijoista on kotoisin juuri Suomesta. Esimerkiksi Ruotsissa vähemmistökirjallisuuden saama tuki on huomattavasti runsaampaa: vuonna 2008 Författarfondin myöntämistä apurahoista kahdeksan prosenttia myönnettiin muulla kuin ruotsin kielellä kirjoittaville kirjailijoille; Suomessa vastaava tuki on parin prosentin luokkaa (Dahl 2009).

Millaisella kielellä?

Suomessa julkaistut vähemmistökirjallisuuden käännökset ovat heittäneet lisääntyvää kiinnostusta kääntämisen tutkijoissa (ks. esim. Lindfors 2009). Suomentajalle muuttajan nahkoihin heittäytyminen on melkoinen haaste kielellisesti, erityisesti siksi, että teksti peilaa usein monikielisen ihmisen todellisuutta monine kielineen ja varieteetteineen (ks. Woodham 2007). Esimerkiksi Alakosken ja Niemen ruotsinkielisissä romaaneissa on mausteena suomea – miten siis suomentaja kääntää nämä kohdat? Alkuteksti ei välttämättä ole muutenkaan ”puhdasta” kieltä, vaan siihen on sekoittunut kirjailijan tuntemia muita kieliä ja myös aineksia, jotka eivät kuulu kumpaankaan kieleen. Esikoisromaanissaan *Ett öga rött* (2003) Jonas Hassen Khemiri (s. 1978) mursi ruotsin kielen sääntöjä. Käänteinen sanajärjestys on asianmukaisella paikallaan vain satunnaisesti; teksti vilisee myös prepositio-ongelmia, artikkelittomuuksia ja muita tyypillisiä ruotsinoppijan pulmia. Toisesta näkökulmasta tarkasteltuna päiväkirjamuotoisesta tekstistä aukeaa varsinainen kielellinen ilotulitus: taitavasti rikottu kieli sisältää runsaasti uudismuodosteita, rosoisia rakenteita ja lukuisia muita luovia ratkaisuja. Se on erittäin elävää ja innovatiivista, suorastaan anarkistista kieltä.

Kirjan ilmestyttyä sen kielimuoto luokiteltiin nopeasti rinkebynruotsiksi. Ensinäkemältä teksti välittääkin varsin uskottavasti illuusion maahanmuuttajanuorten arjessaan käyttämästä kielestä. Tarkemmin katsoen kuitenkin selviää, että yhtymäkohdat rinkebynruotsiin ovat sangen pintapuoliset:

Medan jag smög in på massa nya toaletter och målade väggarna och speglarna med stjärnor och månar jag svor jag kommer för alltid stå tvärtemot svennefieringen. Aldrig jag kommer äta sur strömming med sillnubbe på Skansen eller dansa smågrodor i träskor runt töntigaste midsommarstång. (Khemiri 2003, 55–56.)

Suomeksi kirjoitetussa kaunokirjallisuudessa ei juuri ole nähty maahanmuuttajien suomea. Kenttätutkimuksetkin maahanmuuttajanuorten käyttämistä varieteeteista ovat vasta tekeillä (Lehtonen 2008). Toisaalta ei ole itsestään selvää, mitä hyötyä kaunokirjallisista esikuvista tai tutkimuksista olisi, sillä Khemirin luoma kielimuoto pakenee kaikkia määrittelyitä. Se ei ole pelkästään maahanmuuttajaruotsia vaan päähenkilön, Halimin, omaa kieltä, eräänlaista hybridikieltä. Luomansa omintakeisen kielimuodon kautta kirjailija kuvaa tarkkailuluokalle ajautuneen Halimin rikkinaistä identiteettiä ja sen vähittäistä eheytymistä. Miten siis pitäisi kääntää kieltä, jolla on tällainen funktio?

Khemirin teoksen suomennoksessa *Ajatussulttaani* (*Ett öga rött* 2003) kieliasu on pitkälti norminmukaistettu. Tämä on toki odotuksenmukaista, sillä tutkimusten valossa näyttää siltä, että suomennettu kaunokirjallisuus on monessa suhteessa konservatiivisempaa kuin alun perin suomeksi kirjoitettu kaunokirjallinen teksti (ks. esim. Mauranen & Jantunen 2005). Suomentaja Outi Menna on pyrkinyt tavoittamaan kirjailijan omaa ääntä ensisijaisesti sananvalinnoin ja tajunnanvirtaa muistuttavin jättivirkkein. Toisinaan lukijan havahduttaa epäodotuksenmukainen sanajärjestys ja välillä oikea kielioppivirhe. Kieli maistuu riittävän rikkinaiselta, ja maahanmuuttajataustaisen nuoren kehityskertomus välittyy myös suomennoksessa:

Samalla kun livahdin vaikka kuinka moneen uuteen vessaan ja piirte-
lin seinät ja peilit täyteen tähtiä ja kuita vannoin itselleni vastustavani
ikuisesti muuttumista sveduksi. Ikipäivänä en aio mennä Skansenille
sillikselle tai tanssia puukengät jalassa pieniä sammakoita mitä type-
rimmän juhannussalon ympärillä. (Khemiri 2004, 55–56.)

Myös Xiaolu Guon romaanissa *A Concise Chinese-English Dictionary for Lovers* (2008, *Pieni punainen sanakirja rakastavaisille*) on kyse kehityskertomuksesta: kirjan aikana päähenkilö oppii vähitellen uuden ympäristönsä kieltä. Suomentajan tehtävä ei tässäkään tapauksessa ole ollut helppo. Alkuteksti on kirjoitettu erityisesti alkuosassa romaania varsin puutteellisella ja vähitellen kehittyvällä oppijanenglan-

nilla. Suomentaja Ulla Lempisen on siis täytynyt ratkaista, millaisella kielimuodolla hän välittää suomalaiselle lukijakunnalle ensinnäkin kirjailijan tarkoittaman sisällön ja toiseksi myös alkutekstin maun, muuttajan haparoinnin uuden kielen kanssa. Tutkimusta oppijan-suomen piirteistä on tehty jo yli kolmenkymmenen vuoden ajan (ks. Nykänen 2008; myös bibliografia: https://www.jyu.fi/hum/laitokset/kielet/oppiaineet_kls/fennicum/s2/s2/index_html), joten kääntäjä olisi voinut hyödyntää tutkimustietoa valitessaan kielenpiirteitä, joilla luoda illuusio maahanmuuttajan vähitellen kehittyvästä kielitaidosta. Lopputuloksesta ei kuitenkaan välity tämänlainen tutkimuksen tuntemus, vaan suomentaja on päätenyt luomaan vierautta suomennokseen muilla keinoin. Keinot ovat osin samoja, joilla on vanhastaan tuotettu niin sanottua vierassuomea (Siitonen & Martin 2001). Muuttajan kielimuotoon on jätetty runsaasti taivuttamattomia substantiiveja ja verbeistä infinitiivejä (*minä lukea*) taivutettujen – mutta virheellisten – verbimuotojen (*minä lukee, minä lue*) sijaan. Jälkimmäiset olisivat ensin mainittuja tyypillisempiä maahanmuuttajasuomen piirteitä.

Koska yhä useammalla suomalaisella on nykyään mahdollisuus kuulla ja havainnoida maahanmuuttajasuomea joko tuttavapiirissään tai televisiossa, kääntäjien kuten myös muuttajia kuvaavien kirjailijoiden olisi syytä opetella tätä uutta suomen kielen varieteettia osataksaan kirjoittaa sitä uskottavasti (Nykänen 2008). Hyvä esimerkki aidolta maistuvasta maahanmuuttajasuomesta on Tšekin tasavallasta Suomeen muuttaneen Alexandra Salmelan (s. 1980) novellin *Se oikea, aito maahanmuuttajablues* alussa:

Minä olen mahanmuuntaja. Minä tulin varastaa sun mies. Minä tulin varastaa sun sosiaalietuudet. Minä en työ. Minä istun kotona ja hoidan minun ja minun mieheni lapset ja käyn kaupaan ja katselen ja ostoskelen tavaria. Lapset kansa menen usein ulkona kävellään vaika kauniissa puistossa tai meren rantassa, joka lapset ja mina tykkaavat, koska meidän maassa ei ole meri ollenkaan. Joskus menen kelaan ja muihin toimistoiisiin, missä hoidan raha ja elämäasiat ja ongelmat. Joskus tapan myös muuitakin mahanmuuntajanaiset

meidän maasta ja meidän naapuri maasta, koska he puhuvat kieli, joka minä ymmärän, eli kaikki me vapaasti voimme keskustella esim. lapsista, miesista, kelasta, rahasta ja muuista ongelmista ja ylipäästi meidän elämästä Suomessa, joka on kovasti erinainen kuin meidän elämä kotimaassa ja voin vakuuttaa teitä, että ei se ole niin helppo ja yksinkertainen ja muuten super, kun ehkä jotkut voi ajattella. (Salmela 2009, 48.)

Katkelmasta, jossa Salmela parodioi muuttajien elämää, välittyvät kielenoppijan varieteetin yleisimmät piirteet, kuten kestoasteita (*mahan – maahan, vaika – vaikka*) ja astevaihtelua (*rantassa – rannassa, ajatella – ajatella*) koskeva horjunta, objektin sijavalinnat (*varastaa mies – varastaa miehen*), muut rektioon liittyvät poikkeamat (*lapset kansa – lasten kanssa, käyn kaupaan – käyn kaupassa*) sekä sanaston piirteet (sanaluokkien sekaannukset: substantiivia *työ* käytetty verbinä; omat johdokset *ostokella* vrt. *istuskella*). Näitä tyylyttelyn keinoja ei Salmelan – entisenä suomen kielen oppijana – ole tarvinnut erikseen opetella.

Lopuksi

Suomalainen yhtenäiskulttuuri on tullut murrosvaiheeseen: koulut ovat monikulttuuristuneet, mediassa työskentelevien joukko on moninaistunut ja muuttajien ääni on alkanut kuulua aiempaa enemmän myös kaunokirjallisuudessa. Muuttajia koskeva ja muuttajien kirjoittama kirjallisuus on tärkeä osa keskustelua, jota käydään suomalaisuudesta, eurooppalaisuudesta ja ihmisyydestä. Erityisen merkittävä rooli tällä kirjallisuudella voisi olla nykykoulussa, joka on opetussuunnitelmien perusteiden mukaan velvollinen kasvattamaan nuorista omaa kulttuuriaan arvostavia ja muita kulttuureja kohtaan avoimesti suhtautuvia ihmisiä. Jos tässä kasvatustehtävässä onnistuttaisiin, tulevat sukupolvet

eivät pelkäisi esimerkiksi koulujen käytävillä yhä useammin raikuvaa kielten moninaisuutta eivätkä he luultavasti toimisi siten kuin siinä helsinkiläisessä koulussa, jossa maahanmuuttajilta kiellettiin oman kielen käyttäminen (Vähäsarja 2007). Muuttajien kirjoittamat kuvaukset oman kielensä merkityksestä ja juurettomuuden vaarasta voisivat avata Suomessa kaiken ikänsä asuneiden silmät ja saada heidät ymmärtämään, että kaikki tarvitsevat kielen, jossa he voivat elää. Toisaalta sellaiset tekstit, joissa kuvataan uuden kielen oppimisen haasteellisuutta ja joissa leikitään suomen kielen rajoilla kieltä uudistaen, voisivat antaa oppilaille välineitä monikielistymisen sekä suomen kielen rakenteen ja kielen ilmaisuvoiman syvällisempään ymmärtämiseen.

Verrattuna moniin Euroopan maihin, joissa useat maahanmuuttajataustaiset kirjailijat ovat nousseet uusissa kotimaissaan kirjallisuuden kärkeen, Suomessa ollaan Hakalahden (2007, 29) mukaan vielä ”hyvin varovaisissa lähtökuopissa”. Suomessa on kuitenkin jo kasvamassa sukupolvi, jolla on omintakeista kerrottavaa paitsi muuttajuudesta ja monikulttuuristuvasta Suomesta myös paljosta muustakin (ks. esim. Halmesarka ym. 2009). Lisäksi tämän päivän suomalaisessa koulussa istuu lukuisia potentiaalisia kulttuurielämän vaikuttajia, jotka parhailaan ammentavat itselleen ymmärrystä ja osaamista monien kulttuurien vaikutuspiirissä. Mutta säilyykö Suomessa nykyinen kielellistä ja kulttuurista moniarvoisuutta myötäilevä kieli- ja koulutuspolitiikka myös tulevaisuudessa? Pidetäänkö meillä edelleen huoli siitä, että tulevien kirjailijoiden kielet ovat riittävän elinvoimaisia?

Marginaliasta on pitkä ja kivinen tie keskiöön. Miten kirjallisuuden reuna-alueilla olevat kirjailijat voisivat päästä nykyistä paremmin tukien piiriin, jotta heidän äänensä tulisi kuuluviin? Miten he voisivat päästä osaksi kirjailijayhteisöä muutenkin? Nimityksiä, jotka erottavat heidät muista, on lukuisia – kuten maahanmuuttajista ja muista vähemmistöistä yleisemminkin. Ovatko he maahanmuuttajakirjailijoita, vähemmistökirjailijoita vaiko etnisiä, monikulttuurisia, monikielisiä, suomalaistuneita kirjailijoita? Siinä vaiheessa kun nimilappujen aika on ohi ja he ovat vain kirjailijoita muiden joukossa, Suomi on ottanut aimo harppauksen kohti aidosti monikulttuurista yhteiskuntaa.

KIRJALLISUUS

- AHTIAINEN, ILKKA 2006. ”Välituntien pakkosaksasta kiivas siirtolaiskeskustelu.” – *Helsingin Sanomat* 27.2.
- ALAKOSKI, SUSANNA 2007. *Sikalat.* (Svinalängorna, 2006.) Suom. Katriina Savolainen. Helsingfors. Schildts.
- BASCHMAKOFF, NATALIA & LEINONEN, MARJA 2001. *Russian Life in Finland 1917–1939. A Local and Oral History.* Studia Slavica Finlandensia 18. Helsinki. Institute for Russian and East European Studies.
- BENISTI, JACQUES ALAIN 2004. Rapport Préliminaire de la Commission Prévention du Groupe d’Études parlementaire sur la Sécurité Intérieure, sur la Prévention de la Délinquance. <http://cirdel.lyon.free.fr/IMG/pdf/rapport_BENISTI_prevention.pdf> Haettu 14.12.2009.
- CLYNE, MICHAEL 2008. “Why Germany Needs a Coordinated, Pluralistic Language Policy.” – *Multilingual Europe. Reflections on Language and Identity.* Toim. Jane Warren & Heather Merle Benbow. Cambridge. Cambridge Scholars Publishing. 7–26.
- DAHL, RITA 2009. ”Maahanmuuttajat osana suomalaista kirjallisuutta.” – *Arsis* 1. 7–9.
- Elinkeinoelämän keskusliitto 2010. *Työelämässä tarvitaan yhä useampia kieliä. EK:n henkilöstö- ja koulutustiedustelu 2009.* Helsinki. Elinkeinoelämän keskusliitto.
- EURYDICE 2004. *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe.* Brussels. Eurydice.
- EXTRA, GUUS & GORTER, DURK 2001. *The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives.* Clevedon. Multilingual Matters.
- GUO, XIAOLU 2008. *Pieni punainen sanakirja rakastavaisille. (A Concise Chinese-English Dictionary for Lovers, 2008.)* Suom. Ulla Lempinen. Jyväskylä. Atena.
- HAKALAHTI, NIINA 2007. ”Kotimainen maahanmuuttajakirjallisuus.” – *Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus.* Toim. Marjo Mela & Pirjo Mikkonen. Helsinki. SKS. 29–38.
- HALMESARKA, MAARIT & LÖYTTY, OLLI & RIMMINEN, MIKKO (toim.) 2009. *Mikä ihmeen uussuomalainen?* Helsinki. Teos.
- HIRVONEN, VUOKKO 1999. *Saamenmaan ääniä. Saamelaisen naisen tie kirjailijaksi.* Helsinki. SKS.

- HUHTINEN, ANN-MARI 2009. ”Maahanmuuttajat halutaan koulutusta vastaaviin töihin.” – *Helsingin Sanomat* 10.6.
- ISKANIUS, SANNA 2006. *Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti*. Jyväskylä Studies in Humanities 51. Jyväskylä. Jyväskylän yliopisto.
- JALAVA, ANTTI 1981. *Asfalttikukka. (Asfaltt blomman, 1980.)* Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki. WSOY.
- KHEMIRI, JONAS HASSEN 2004. *Ajatusulttaani. (Ett öga rött, 2003.)* Suom. Outi Menna. Helsinki. Johnny Kniga.
- LATOMAA, SIRKKU 1998. ”English in contact with ’the most difficult language in the world’: the linguistic situation of Americans living in Finland.” – *International Journal of the Sociology of Language* 133. 51–71.
- LATOMAA, SIRKKU 2007. ”Miten maahanmuuttajat kotoutuvat Suomeen – opinpolku varhaiskasvatuksesta työelämään.” – *Kohhti tulevaisuuden kielikoulutusta. Kielikoulutuspoliittisen projektin loppuraportti*. Toim. Sari Pöyhönen & Minna-Riitta Luukka. Jyväskylä. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto. 317–368.
- LATOMAA, SIRKKU & PHAM TAN KIET 1991. ”The linguistic situation of multicultural children in Finland.” – *Papers from the Eighteenth Finnish Conference of Linguistics*. Toim. Jussi Niemi. Kielitieteellisiä tutkimuksia – Studies in Languages 24. Joensuu. Joensuun yliopisto. 306–321.
- LATOMAA, SIRKKU & SUNI, MINNA (tulossa). ”Toisen sukupolven kielelliset valinnat.” – *Maahanmuutto ja sukupolvet*. Toim. Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola. Helsinki. SKS ja Nuorisotutkimusseura.
- LEHTOLA, VELI-PEKKA 1995. ”Saamelaiskirjallisuus vanhan ja uuden risteyksessä.” – *Marginalia ja kirjallisuus. Ääniä suomalaisen kirjallisuuden reunoilta*. Toim. Matti Savolainen. Helsinki. SKS. 36–92.
- LEHTONEN, HEINI 2008. ”Maahanmuuttajataustaisten koululaisten monet kielet.” – *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*. Toim. Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila. Helsinki. SKS. 103–124.
- LEINONEN, MATTI & NYBERG, TEUVO & MARTIKAINEN, ARTO & VEISTOLA, SIMO 2003. *Koulun maantieto: maailma*. Helsinki. Otava.
- LINDFORS, ANNE-MARIE 2009. ”Afrikkalaistettu englanti käännösongelmana.” – *MikaEL* 3.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2000. *Helsingin saamelaiset ja oma kieli*. Helsinki. SKS.
- MAURANEN, ANNA & JANTUNEN, JARMO H. (toim.) 2005. *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Tampere. Tampere University Press.

- MCPAKE, JOANNA & TINSLEY, TERESA & BROEDER, PETER & MIJARES, LAURA & LATOMAA, SIRKKU & MARTYNIUK, WALDEMAR 2007. *Valuing All Languages in Europe*. Graz. European Centre for Modern Languages.
- MUSTAPARTA, ANNA-KAISA 2009. ”Kielivaranto rapautuu.” – *Opettaja* 5. 32–33.
- NIEMI, MIKAEL 2002. *Poppimysiikkiä Vittulasta. (Populärmusik från Vittula, 2000.)* Meänkielille käänt. Paul Muotka. Stockholm. Norstedts.
- NYKÄNEN, ANNA-STINA 2008. ”Uusia murteita, hjuva!” – *Helsingin Sanomat* 26.10.
- OECD 2006. *Where Immigrant Students Succeed. A Comparative Review of Performance and Engagement in PISA 2003*. Paris. OECD.
- OECD 2009. *OECD Factbook 2009. Economic, Environmental and Social Statistics*. Paris. OECD.
- OIKEUSMINISTERIÖ 2009. *Valtioneuvoston kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2009*. Helsinki. Oikeusministeriö.
- OKSANEN, SOFI 2003. *Stalinin lehmät*. Helsinki. WSOY.
- OPETUSHALLITUS 2004. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Helsinki. Opetushallitus.
- PULMA, PANU 2006. *Suljetut ovet: Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsinki. SKS.
- RANTONEN, EILA 2006. ”Kirjallisia tuliaisia: maahanmuuttajakirjallisuus kulttuurien välissä.” – *Fiktiota! Levottomat genret ja kirjaston arki*. Toim. Kaisa Hypén. Helsinki. BTJ Kirjastopalvelu Oy. 121–135.
- SALMELA, ALEXANDRA 2009. ”Se oikea, aito maahanmuuttajablues.” – *Mikä ihmeen uussuomalainen?* Toim. Maarit Halmesarka & Olli Löytty & Mikko Rimminen. Helsinki. Teos. 48–76.
- SHENSHIN, VERONICA 2008. *Venäläiset ja venäläinen kulttuuri Suomessa*. Helsingin yliopisto. Aleksanteri-instituutti.
- SIITONEN, KIRSTI & MARTIN, MAISA 2001. ”Mämmilän Mukun suomi – ulkomaalaispuhetta vai pelkkää fiktiota?” – *XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5.2000*. Toim. Helena Sulkala & Leena Nissilä. Acta Universitatis Ouluensis B41. Oulu. Oulun yliopisto. 256–264.
- SPOLSKY, BERNARD 2004. *Language Policy*. Cambridge. Cambridge University Press.
- SÄPYSKÄ, MINNA 2007. *Ulkomaalaisten osaaminen hyödyksi Pirkanmaalla*. Itämeri-instituutin julkaisusarja 1/2007. Tampere. Suomen Itämeri-instituutti.
- TILASTOKESKUS 2010. <http://www.stat.fi> Haettu 28.5.2010.
- TYÖMINISTERIÖ 2006. *Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma*. Työhallinnon julkaisuja 371. Helsinki. Työministeriö.

- UNDERVISNINGSMINISTERIET 2009. *Fælles Mål 2009. Dansk som andetsprog*. Faghæfte 19. Undervisningsministeriets håndbogsserie nr 21. København. Undervisningsministeriet.
- USPENSKI, EDUARD 1975. *Fedja-setä, kissa ja koira. (Djadja Fjodor, pjos i kot, 1974.)* Suom. Martti Anhava. Helsinki. Otava.
- VEHMAS, RAINO 1961. *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja B, osa 81. Turku. Turun yliopisto.
- VÄHÄSARJA, IRINA 2007. ”Helsinkiläiskoulu kielsi äidinkielen puhumisen tunneilla.” – *Helsingin Sanomat* 21.12.
- WINSA, BIRGER 1993. ”Meän kieli ja torniolaaksolaisitten kaksikielisyy: täälä plandathan sprookit.” – *Virittäjä* 3. 3–33.
- WINSA, BIRGER 1999. ”Language Planning in Sweden.” – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 20 (4). 376–473.
- WOODHAM, KATHRYN 2007. *Translating Linguistic Innovation in Francophone African Novels*. Väitöskirja, University of Nottingham. <<http://etheses.nottingham.ac.uk/archive/00000465/01/WoodhamPhD.pdf>> Haettu 31.5.2010.
- YAĞMUR, KUTLAY 2008. ”Turkish community action in the Netherlands: Campaigning to retain mother tongue education.” – *Multilingual Europe. Diversity and Learning*. Toim. Charmian Kenner & Tina Hickey. Stoke on Trent. Trentham Books. 110–115.
- ZIROTTI, JEAN-PIERRE 2006. ”Enjeux sociaux du bilinguisme à l’école.” – *Langage et Société* n° 116, juin. 73–91.